

ТВОРЧИСТЬ ІВАНА ЯЦКАНИНА В РЕЦЕПЦІ КРИТИКИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 26.
УДК 811.161.2'06 (437.66) І.Яцканин

Талабірчук О. Творчість Івана Яцканина в рецепції критики; 13 с.; кількість бібліографічних джерел — 19; мова українська.

Анотація: у статті вперше подано огляд критичних матеріалів 80-х рр. XX ст. – 10-х рр. XXI ст., які стосуються творчості І.Яцканина.

Ключові слова: критика, стаття, рецензія, оповідання, новела.

Іван Яцканин — відомий як прозаїк, голова Спілки українських письменників Словаччини, головний редактор літературно-мистецького журналу «Дукля» та дитячого журналу «Веселка». Він автор літературно-критичних праць з проблем словацько-українських літературних взаємин. Перекладає зі словацької, чеської та польської мов. Удостоєний премій імені І. Франка (Словаччина), імені Г. Сковороди, імені Д. Нитченка та імені О. Пчілки, Міжнародної літературної премії імені Миколи Гоголя.

Іван Яцканин дебютував у збірнику українських письменників Словаччини «Молоде вино» (1982), увійшовши в літературу як автор малої прози. Відтоді — він знаний письменник, автор збірок оповідань та новел «Місце проживання» (1987), «Наталка вже не плаче» (1988), «Усе залишиш» (1990), «Тіні й шрами» (1994), «Втеча» (1995), «Дерев'яний смуток» (1997), «...як збиті пси» (1998), «Вернісаж» (2000), «В усьому винні чоловіки» (2004), «Чарівний рюкзак» (2006), «Чорний ящик зрілої дами» (2009), «Втеча без ворота» (2010), а також повісті «Ангел над містом» (2001).

В Україні набуток І.Яцканина відомий переважно з публікацій у газетах та часописах «Кур'єр Кривбасу», «Березіль», «Всесвіт». Окремі його твори увійшли до збірника оповідань українських письменників Закарпаття й Східної Словаччини антологічного типу «Веселка Карпат» (Пряшів-Ужгород, 1990), 1994 року в Ужгороді вийшла друком збірка його творів «Дерев'яний смуток», декілька зразків малої прози увійшли до антології «Під синіми Бескидами» (Ужгород, 2006).

Творчість І.Яцканина відразу привернула увагу дослідників, зокрема української критики Словаччини. В Україні проза митця теж була поміченою. Відгуки та оцінки дослідників знаходимо у передмовах чи післямовах до збірок оповідань автора, а також у рецензіях. Найвні дослідження розкидані по різних виданнях, вони стосуються переважно окремих збірок автора. Тож створити цілісне уявлення про Яцканина-прозаїка крізь призму суджень та оцінок критики неможливо без її систематизації та аналізу. Це ми й спробуємо зробити в цьому дослідженні.

І.Яцканин належить до літературного покоління 80-х років XX ст., представленого іменами

таких українських письменників Словаччини, як Мирослав Немет, Йосиф Мулик, Марія Параска-Мальцьовська, Юліус Панько, Надія Вархол. У їх творчості увага повернута до багатоаспектної теми села, до соціально-психологічного портрета людської особистості.

Федір Ковач, оглядаючи українську літературу Словаччини 80-90-их років XX ст., виділив серед когорти митців І.Яцканина, назвавши його «багатообіцяючим молодим автором». У статті «Молода кров пульсує по-новому» дослідник характеризує перші збірки оповідань І.Яцканина «Місце проживання», «Наталка вже не плаче», «Усе залишиш» [5, с.50]. Критик звертає увагу на джерело тематики письменника: село, селянський світ — найбільш знаний ним материк, звідки і його коріння.

Ф.Ковач відзначає таку прикмету письменницького почерку, як здатність у малій, стислій формі вмістити глибокий, багатогранний світ природи та людської душі. У малоформатних творах І.Яцканина, пише автор, постає «ціла галерея людських дол, схожих між собою, багато в чому загадкових, в чомусь розгаданих і нерозгаданих, написаних, як правило, уміло і з художнім тактом, з великою повагою до людини «простої професії», але складної своїми переживаннями і почуттями, своїм світосприйманням, своєю духовною суттю» [5, с. 50]. Майстерність автора, на думку Ф.Ковача, виявляється і в тому, що «він уміє схопити внутрішню суть досліджуваного ним явища чи події, людської поведінки чи риси характеру, звернути увагу на те, що затаєне у душі персонажа, дати всьому цьому смисл, людську дименсію. Про все це він оповідає коротко, стисло, максимально економлячи словом як у діалогах, так в описах зовнішніх реалій. Він володіє умінням спостерігати життя, а спостережене осмислювати, оформляти у художнє ціле» [5, с. 50].

Четверта збірка оповідань І.Яцканина «Тіні і шрами» була надрукована в Пряшеві 1994 р. з післямовою словацького критика Віталія Конопельця. Аналізуючи твори крізь призму їх стильової та тематичної характеристики, критик, як і Ф.Ковач, підкреслює особливу увагу письменника до сільських характерів і виділяє серед них три типи: «ті, що душею і тілом пов'язані із селом, живуть у ньому весь свій вік; ті, що хоча й поки-

нули село, зв'язків із ним не поривають, тримаються свого коріння, а цим визначається їхній світогляд та етика; врешті, ті, які порвали будь-які зв'язки із селом, відчужилися від нього, але до другого берега /міста/ так і не прибилися» [6, с. 90].

Дослідник підкреслює, що автора оповідань цікавить психологія людини, крізь її призму він дивиться і «на саме село та його проблеми» [6, с. 91]. Така манера письма зумовлює відсутність «моралізування ... дидактики та ... ідеалізації» [6, с. 91].

В.Конопелець помічає жанрові зміни у творчості письменника і вважає, що деякі твори збірки можна назвати новелами. Він звертає увагу й на стиль автора, вважаючи його ліро-епічним, з перевагою одного чи іншого компонента.

Як свідчать критичні праці, найбільшу увагу дослідженню творчості І.Яцканина приділяє словацький науковець Михайло Роман.

У рецензії на збірку «Дерев'яний смуток», він подає загальний огляд творчості І.Яцканина, підкреслює виразні ознаки індивідуального стилю митця: вміння використовувати художню деталь, здатність в одному художньому образі передати значущий факт, подію чи виразити зливу своїх почуттів, загально гуманістичне звучання його творів, людяність персонажів.

У цій рецензії М.Роман наголошує на генезі творчої манери І.Яцканина, виводить її з творчості Василя Стефаника, словацького і загальноєвропейського повоєнного оповідання, чим заперечує думку дослідника з України Д.Федаки, висловлену у післямові до збірки оповідань «Дерев'яний смуток», щодо впливу на прозаїка творчості закарпатських письменників.

У стильовій палітрі прози І.Яцканина критик спостеріг ознаки експресіоністичного, імпресіоністичного, реалістичного і романтичного зображення.

У рецензії «Нові творчі димензії Івана Яцканина (з приводу виходу збірки «...як збиті пси»)» М.Роман детальніше аналізує твори І.Яцканина і наголошує на відмінності автора від інших українських письменників Пряшівщини у відтворенні власного художнього світу, у підборі тем, проблем і художніх персонажів, стилістичних засобів, ритміки, жанрів. Авторську індивідуальність дослідник вбачає і у творенні людських характерів у складних соціальних або моральних ситуаціях [14, с. 68].

На переконання М.Романа, у цій збірці, яку він вважає найкращою в доробку письменника, «значно поглиблена психологічна канва творів», спостерігається прямування автора од простішого жанру оповідання до складнішого жанру — новели. Критик вбачає у творах «якісь далекі відгомони новел М.Коцюбинського, М.Хвильового, О.Гончара, І.Чендея, В.Дрозда та молодших сучасних українських новелістів», однак заперечує

запозичення І.Яцканина від них у будь-якому вигляді [14, с. 68].

Критик відзначає, що у творах зазначеної збірки, на відміну від попередніх оповідань, розширено проблемно-тематичний, образний діапазон: героями виступають люди міста, а не села, порушено проблему самотності чоловіків зрілого віку, самотності людини в суспільстві. Він подає власне бачення людини міста крізь призму її самотності. Дослідник зазначає, що «міські персонажі останньої збірки дуже часто опиняються з різних причин у самотності, найчастіше через неможливість реалізувати своє власне «я» [14, с. 70]. Новаторство Яцканина М.Роман вбачає в тому, що він перший в українській літературі Словаччини «чи загальноукраїнській таких типів не вивів і таких ситуацій не створював» [14, с. 70]. Як бачимо, М.Роман акцентує на увазі письменника до екзистенційних станів людини.

Простеживши еволюцію творчості І.Яцканина, критик визнає його талановитим прозаїком, який художньо росте від збірки до збірки, «своїми творами збагачує не лише загальноукраїнську літературу, але й ширший контекст європейської літератури» [14, с. 70].

Мистецький набуток І.Яцканина М.Роман характеризує і в статті «Художня проза Івана Яцканина», яка була написана у рік 50-річного ювілею прозаїка (2000). Критик доповнює власні попередні спостереження щодо літературної школи прозаїка і вважає, що її складала творчість Єви Бісс, Михайла Шмайди, Юрка Боролича, Федора Іванчова, Василя Гренджі-Донського, Степана Ганущина та багатьох інших українських авторів Словаччини, котрі дійшли значного художнього рівня.

Разом із тим, дослідник підкреслює, що І.Яцканин вивчив досвід світового оповідання, тому не випадково ряд критиків (Т.Салига, Д.Федака, М.Вербовий, М.Дудников, Т.Кобаль, В.Гаряньський, С.Макара, В.Конопелець, М.Роман та інші) помічають у його оповіданнях щось спільне з творами Г.Мопасана, А.Чехова, В.Стефаника, М.Коцюбинського, М.Хвильового, В.Підмогильного, О.Гончара, І.Чендея, А.Платонова та багатьох інших [15, с. 48].

У своїй студії М.Роман відзначає кожен збірку митця як етапну в його творчості, що простежується в нових поворотах теми, інших образах, мотивах. Важливо, що дослідник акцентує на екзистенційних проблемах творчості письменника. Так, у збірці «Місце проживання», на його думку, зображені переважно герої, що опинилися в культурній і цивілізованій порожнечі, і ця дезорієнтація тривала ціле життя, і між ними панував страх, смерть, боротьба, страждання і проблема власного існування. Тобто, уже в перших збірках оповідань І.Яцканина переважають екзистенційні мотиви страху, смерті, мотив втечі-мандрів, мотиви гармонії природи і людини та шукання гармонії в

людській душі, суму за швидкоплинним і безповоротним часом, нерозривності людини із землею, природою і вічністю. Важливу функцію в розгортанні цих мотивів відіграють образи-символи вітру, студні, стодоли, драбини та ін. Дослідник відзначає, що значне місце у творах І.Яцканина посідають також символи води, хати і землі.

Екзистенційна проблематика зумовлює психологізм оповідань. Так, характерною для збірки «Тіні і шрами», на думку критика, є «поглиблена психологізація всіх людських процесів та вчинків, та й те, що письменник дивиться на ці процеси і вчинки очима персонажів» [15, с. 53]. Така манера письма автора, на думку М.Романа, викликала появу нового жанру оповідання — монологу, внутрішнього монологу.

Дослідник вважає, що збіркою «...як збити пси» автор вивів прашівську українську малу прозу на вищий рівень, який дорівнює світовому.

М. Роман помітив творчий поступ І.Яцканина в опануванні ним жанру повісті. У «Ангелі над містом» розширено коло персонажів, а також змінено тоpos: замість села — столиця.

У рецензії «Нові літературні відкриття, нові творчі шукання у повісті «Ангел над містом» І. Яцканина» дослідник твердить, що повість є новим художнім відкриттям, адже тут автор творить нові інтелектуальні характери, актуалізує ідею втрати родинного зв'язку. За словами критика, «твір таким чином має загальнословацький характер, загальнословацьке та й ширше загальнолюдське звучання, лише написаний українською мовою» [16, с. 60].

Нові грані творчої індивідуальності І.Яцканина М.Роман помічає і в збірці оповідань «Чорний ящик зрілої дами». Критик спостеріг, що прозаїк, продовжуючи працювати у притаманному йому стилі, «розвиває, просуває моделювання персонажів, їх розробку, зображення, розкриття їх душі, переживань, почуттів і проблем на вищій художній щабель» [17, с. 73]. Він заглиблюється у екзистенційні проблеми людського буття, намагається осягнути його сенс. М.Роман відмічає, що у творах аналізованої збірки вже переважають персонажі з інтелектуального середовища, люди міста, люди переважно нещасливі. Особливою ознакою творів дослідник вважає те, що їх «характеризує то глибока трагічність, то глибока драматичність, залежно від зображуваної проблеми. Не дивно, що більшість персонажів несе печать трагічності, це — люди нещасливі, яким доля покрутила життя» [17, с. 73].

Повість «Ангел над містом» привернула увагу і дослідника С.Макари. У рецензії «Внесок не лише в українську літературу» [9, с. 78] він помічає, як і його попередники, що І.Яцканин розробляє сільську тематику в жанрі короткої прози. На його думку, композиційно повість стилізована в ліро-епічному ключі і цьому відповідають і засоби зображення, що «поєднують в собі прозаїчну роз-

повідацьку тенденцію і поетичну метафоричність, яка місцями переходить у ліризовану прозу» [9, с. 78].

У 2004 році вийшла друком нова збірка Яцканина — «В усьому винні чоловіки». Рецензією на неї відгукнувся дослідник з Польщі Тадей Карабович. Він відзначає, що сюжети творів закоринені в рідний краєвид, тому важливе місце відведено природі, зокрема Лемківщині, вдало введено конкретні топонімічні назви, що надає правдивості зображеним подіям [4, с. 84].

Творчість І.Яцканина перебуває у колі зацікавлень літературознавця Ярослава Джоганика [2; 3]. Зокрема у статті «Етичні кореляції персонажів в оповіданнях Івана Яцканина» критик розглядає поведінкові моделі персонажів та їх детермінанти. Досліджуючи перші дві збірки оповідань «Місце проживання» та «Усе залишиш», він виокремлює екзистенційну проблему самотності та з'ясовує її художню модель [2, с. 64]. Науковець зазначає, що «почуттєві події з екзистенціальним ядром, баладні оповіді про самотні індивідууми — це синонімічний компонент глибинного спостереження за дійсністю, наслідком чого є скепсис і руйнування людської комунікації. Яцканинове дослідження людини — це, власне, відкриття станів і взаємин, що свідчать про граничні миттєвості істотної напруги та зворушливий заповіт персонажів» [2, с. 186].

Творчість І.Яцканина привертає увагу й критиків з України. Літературознавець Тарас Салига відгукнувся рецензією на збірку «Місце проживання». Він відзначив, що авторська увага зосереджена на звичайних життєвих ситуаціях, у яких виступають досить яскраві, життєво правдиві герої, а головним мотивом творів збірки є «зв'язок з родовими коренями, батьківською землею, минулим, яким би воно не було» [17, с.120]. Основний задум творів, за твердженням автора, вдало втілений у назві збірки. Критик звертає увагу і на композицію оповідань, зазначаючи, що тут дотримано «принципу ведення динамічного сюжету, компонованого за принципом його логічного і послідовного розвитку», сюжет будується «за зразком класичної жанрової схеми, де драматичне і ліричне у близькій між собою взаємодії. Внаслідок цього утворюється ліро-драматичний тон розповіді, індивідуальний авторський синтаксис» [17, с.121].

Т.Салига відзначає типологічну спорідненість творів І.Яцканина та Ю.Боролича, Ф.Іванчова, І.Прокіпчика, В.Даця, С.Ганушина.

Дослідник Д.Федака у післямові до першої виданої в Україні збірки прози «Дерев'яний смуток» представляє І.Яцканина читачам України як письменника з чітко окресленою селянською тематикою, у якій, однак, виокремлюються ті чи інші аспекти митця з особливою увагою до «рідного фольклору та літератури, зокрема багатющої української новелістики» [19, с. 29]. Дослідник наголошує на вмінні автора створити психологічний

портрет персонажа, на поглибленій увазі до внутрішнього світу людини, що є свідченням «органічного засвоєння експресіоністських прийомів письма української і світової новелістики кінця XIX – початку XX століття, як і набутоків нинішньої світової малої прози» [19, с. 29].

Д.Федака відзначає майстерне використання автором художньої деталі та широкого полісемантичного поля образів-символів. Дослідник вбачає типологічну спорідненість малої прози І.Яцканина з творами закарпатських письменників Ф.Потушняка, Ю.Станинця, І.Чендея, В.Басараба, хоча це твердження словацькі дослідники заперечують [13, с. 85]. Критик констатує, що «мала проза І.Яцканина позначена виразним новелістичним зарядом з тяжінням до незвичних, натягнутих, мов дуга, поворотів сюжету, конфліктних ситуацій, фокусуванні оповіді на не багатьох, зате суттєвих, нерідко контрастних подіях, а головне — заглибленням у внутрішній світ з показом руху індивідуальних почувань особистості, ритму людської думки, її пульсації, що природно творить численні тези й антитези щоденного людського буття» [19, с. 133].

Повз увагу української критики не пройшла збірка малої прози «Вернісаж» (2000). Рецензією на неї відгукнувся Роман Кухарук, котрий особливо зосереджується на оповіданні “*Errare humanum est*” і вважає його «художнім одкровенням» [7]. На його думку, «новельний жанр не нівелює потугу глибокого, глибинного психологічного роману почуттів. Герої переживають свої почуття, розмислюють, доходять певних життєвих істин, а читач проживає їхнє життя начеб коротким конспектом. Автор непоквапний, тонко виписує дію, користує при тому звукописними можливостями мови та сутнісно безпомильними художніми формулами» [7].

Збірка оповідань «Чорний ящик зрілої дами» вийшла друком у Пряшеві 2009 р. з післямовою Дмитра Павличка «Пряшівська Йокнапатофа Івана Яцканина». Дослідник аналізує не тільки твори зазначеної збірки, а й проводить короткий огляд усього доробку прозаїка і називає його «філософом, знавцем людської душі» [11, с. 152].

На думку критика, екзистенційний стан самотності окремих персонажів, відчуття трагічності буття зумовлене як обставинами різного характеру, так і «фактом відірваності життя його героїв від життя великого народу», а згадка про події, що відбувалися в останній час в Україні

надає творам «широкої масштабності» [11, с. 152].

Як і інші дослідники, Д.Павличко наголошує на надзвичайному тяжінні Яцканина до селянської тематики та психології людей села. Разом із тим він підкреслює розширення образного поля у творчості письменника: його увагу, крім «селюків», привертають і митці, люди інтелектуальної сфери.

Наразі останньою виданою збіркою прози І.Яцканина є книга «Втеча без вороття». У передмові до неї Петро Осадчук відзначив як домінуючу екзистенційну тему втечі із закладеною у творах ідеєю «повернення до самого себе, до своєї сутності, до власного родового коріння» [10, с. 4].

Намагаючись дати виразніше уявлення про твори аналізованої збірки, критик умовно порівнює їх з картинною галереєю, підкреслюючи майстерність автора у зображенні персонажів. П.Осадчук зазначає, що І.Яцканин представляє «в новій книжці нове бачення життя в нових теперішніх обставинах, які незрідка призводять до знецінення, втрати, а не збереження духовного світу, що перейшов нам у спадок від попередників» [10, с. 5].

Дослідник акцентує увагу на жанровій специфіці, вважає, що нові твори — оповідання, а ті тексти, де переважає описовий стиль, тяжіють до жанру повісті.

Отже, критична рецепція творчого доробку І.Яцканина спрямована здебільшого на виявлення загальних характеристик його творчості.

Критики одностайні в тому, що І.Яцканин самобутній український письменник Пряшівщини, котрий сформувався на художніх набутках своїх попередників, зокрема представників української та світової новелістики кінця XIX – початку XX ст. Здебільшого прозаїк торкається селянської проблематики, хоча у деяких творах звертається і до зображення міста крізь призму психології людини. Проблематика творів окреслює коло екзистенційних та моральних проблем. Автор віддає перевагу малому прозовому жанру, хоча мистецький хист виявляє і в жанрі повісті. Стиль письменника поєднує, на думку дослідників, реалістичне, імпресіоністичне, експресіоністичне та неоромантичне зображення.

Проаналізовані дослідження — тільки фрагменти творчого портрета І.Яцканина, вони містять у собі важливі акценти, котрі спрямовують думку науковців до ширшого та системного дослідження мистецького набутку письменника.

Література

1. Бача Ю. Можливості необмежено обмежені, але ... (Роздуми про сучасну літературу Словаччини) // Режим доступу <http://jurbaca.sk/index.php/publicistika/20-mno01.html>
2. Джоганик Я. Етичні кореляції персонажів в оповіданнях Івана Яцканина / Ярослав Джоганик // Дукля. — 1994. — № 3. — С.64-72.
3. Джоганик Я. Епічні імпресії. Монографія / Словацькою мовою / Jaroslav Dzoganik. — Ужгород: Мистецька лінія, 2006. — 208 с.

4. Карабович Т. Вагомі проблеми оповідань І.Яцканина / Тадей Карабович // Дукля. — 2005. — № 5. — С.84-85.
5. Ковач Ф. Молода кров пульсує по-новому (Про нашу літературу останніх років) / Федір Ковач // Дукля. — 1993. — № 3. — С.47-51.
6. Конопелець В. Мозаїка людського будня / Післямова // Яцканин І. Тіні і шрами. — Пряшів, 1994. — С.86-94.
7. Кухарук Р. Життя треба жити // Режим доступу: <http://www.litforum.org/index.php?r=41>
8. Ліхтей Т. Його серпневі овиди / Т. Ліхтей // Між Карпатами і Татрами. — Випуск 12. — 2010. — С. 3-6.
9. Макара С. Внесок не лише в українську літературу / Сергій Макара // Дукля. — 2002. — № 4. — С.78-79.
10. Осадчук П. Намальоване письменницьким пером / Передмова // І.Яцканин. Втеча без вороття. — Пряшів, 2010. — С.3-8.
11. Павличко Д. Пряшівська Йокнапатофа Івана Яцканина / Післямова // Яцканин І. Чорний ящик зрілої дами. — Пряшів, 2009. — С. 151-162.
12. Під синіми Бескидами: Антологія поезії та малої прози українських письменників Словаччини / Упоряд. Д.М.Федаки, І.Ю.Яцканина; передмова, нариси про авторів Д.М.Федаки. — Ужгород, 2006. — С.481-483.
13. Роман М. Іван Яцканин в Україні / Михайло Роман // Дукля. — 1998. — № 1. — С.84-86.
14. Роман М. Нові творчі димензії Івана Яцканина (З приводу виходу збірки «...як збиті пси») / Михайло Роман // Дукля. — 1999. — № 2. — С.68-71.
15. Роман М. Художня проза Івана Яцканина / Михайло Роман // Дукля. — 2000. — № 3. — С.46-60.
16. Роман М. Нові літературні відкриття, нові творчі шукання у повісті «Ангел над містом» І.Яцканина / Михайло Роман // Дукля. — 2002. — № 1. — С.59-62.
17. Роман М. Від себе не втечеш (З нагоди виходу збірки оповідань І.Яцканина «Чорний ящик зрілої дами») / Михайло Роман // Дукля. — 2010. — № 2. — С.73-75.
18. Салига Т. Віття вічного дерева. Кілька думок про прозу Івана Яцканина / Тарас Салига // Жовтень. — 1989. — № 7. — С.119-121.
19. Федака Д. З робітні Івана Яцканина / Післямова // Яцканин І. Дерев'яний смуток. — Ужгород, 1997. — С. 127-134.

Талабірчук Оксана

Творчество Ивана Яцканина в рецепции критики

Аннотация: В статье впервые представлен обзор критических материалов 80-х гг. XX в. – 10-х гг. XXI в., касающиеся творчества И. Яцканина.

Ключевые слова: критика, статья, рецензия, рассказ, новелла.

Talabirchuk Oksana

Ivan Jatskanin's creative work in reception critics

Annotation: In this article first description is provided than critical studies are examined concerning the activity of I. Yatskanin.

Key words: criticism, article, review, story, novel.

Талабірчук Оксана – аспірантка кафедри української літератури УжНУ.